

De Nederlandse identiteit: feit of fictie?

(De Nederlandse identiteit in een snel veranderende wereld een feit, maar een onrustig bezit)

Ir. B.J. van der Vlies (Fractievoorzitter van de SGP in de Tweede kamer der Staten-Generaal)

Inleiding en probleemstelling

Identiteit raakt aan bezieling. Een gedeelde identiteit heeft dan ook een sterk samenbindende werking. Niet voor niets werd in het verleden de breed gedragen christelijke religie het cement van de samenleving genoemd. In die zin is de vraag naar de identiteit van ons land heel belangrijk. Door het ontbreken van een gemeenschappelijke identiteit kan een samenleving gefragmenteerd en versplinterd raken. Consensus over het gewenste waarden- en normenpatroon laat zich dan steeds moeilijker vinden. Gemeenschap kun je echter niet opleggen, maar wil beleefd worden.

Vanouds vormde het christendom een belangrijk fundament voor onze westerse cultuur. Dat is geen fictie, maar feit. Dat is snel aan het veranderen. Restanten die herinneren aan ons christelijke verleden worden gesloopt of vervangen door hun tegenpolen. Denk aan de bescherming van het leven, het huwelijk, de seksuele moraal en de plaats van de zondag. Zelfs een verwijzing naar het christelijke verleden in het concept EU-grondwet was voor velen een brug te ver.

Het christendom kan niet meer als het dominante fundament van het Westen of van Nederland worden aangemerkt. Dat heeft gevolgen. De christelijke godsdienst werkt samenbindend en bezielend, als het echt leeft. Een soort maïzena voor de samenleving. Het beleven en koesteren van de christelijke identiteit kan waarborgen, dat de eigen identiteit niet wordt opgeslokt door een andere ongewenste identiteit, bijvoorbeeld door de islamitische. Het christendom biedt immers een schat aan identiteit en zelfkennis. Een vraagstuk dat voor velen in Europa actueel is. Hoe verdedigen we onze cultuur tegenover andere opkomende, mogelijk minder gewenste culturen? Waar staan we nog voor? Wat stellen we er met elkaar tegenover? Hebben we nog wel iets te bieden? En wát dan? Een vraag die cruciaal is, maar waarop Europa geen krachtig antwoord heeft.

Het anker van het christendom is weggeslagen in de seculier-liberale maalstroom van onze tijd en we hebben er niets substantieels voor in de plaats gezet. Nederland heeft het eeuwenoude christelijke erfgoed in enkele decennia weggewuifd. Om het met de Engelse staatsman Edmund Burke te zeggen: het kost generaties om een landgoed op te bouwen, maar één onverstandige erfgenaam kan alles in een kwartiertje verbrassen.

Daarom is er inderdaad alle reden om na te denken over onze identiteit en de zojuist verwoorde vragen.

Heeft Nederland een eigen identiteit, en zo ja, welke? Mist Nederland – na het doorsnijden en marginaliseren van de christelijke wortels – niet een werkelijk bezielend en samenbindend verband? Heeft dat ook niet te maken met de soms problematische legitimering van het overheidsbeleid? Welk bezielend verband bestaat er vandaag tussen de verschillende bevolkingsgroepen die Nederland “rijk” is? En is er niet heel veel voor te zeggen – gelet op de zorg om de huidige invulling van de moraal, maar ook gelet op bedreigingen van buiten, zoals de radicale stromingen in de islam – om opnieuw de rijke betekenis van de christelijke traditie en de daaruit voortvloeiende waarden en normen te belichten? Ook in Europees perspectief en juist ook met het oog op onze identiteit? Daarover wil ik het graag met u hebben.

Een stipje slechts

Nederland is een stipje op de wereldkaart. Ons land heeft maar een zestien miljoen inwoners, een twee promille van de totale wereldbevolking. Maar tegelijk is Nederland een land dat vroeger grote koloniën had en in de Gouden Eeuw een invloedrijke mogendheid was die zich gelden liet. Nederland is een land met een krachtige economie, geheel vervlochten met de wereld om ons heen. We zijn de derde exporteur van landbouwproducten ter wereld. Rotterdam is welhaast de grootste zeehaven van de aardbol en Schiphol een belangrijke draaideur tot Europa. Elke willekeurige minister van Buitenlandse Zaken zal zich, gezeten op de Haagse apenrots, daarom wel eens verliezen in beschouwingen over hoe belangrijk ons land is. Een kleine tien jaar geleden wilde de toenmalige minister van dit departement Nederland geen ‘klein land’ noemen. Dat leverde boeiende discussies op over de vraag wat Nederland dan wél was: een kleintje onder de groten, een grote onder de kleinen, of iets daar tussenin.

Achter zo'n debat gaan uiteraard ideeën schuil over wat Nederland status geeft in de wereld, wat onze identiteit is en waar we trots op kunnen zijn, waar we bij willen horen. Wat is precies onze identiteit? Kunnen we daarmee goed voor de dag komen op het wereldtoneel? Zo niet, hoe valt dit bij te stellen? Is daar trouwens wel wat aan te doen?

Wat is precies onze identiteit? Prinses Maxima gaf ongeveer een jaar geleden aan dat zij in haar intensieve oriëntatie op haar nieuwe vaderland dé Nederlander of dé Nederlandse identiteit niet had ontdekt, althans niet had kunnen vinden. Gefronste wenkbrauwen waren het gevolg. Die constatering heeft velen geraakt. Een daarop volgend onderzoek wees uit dat een 65% van de Nederlanders wel degelijk van mening is dat er zoiets bestaat als een Nederlandse identiteit. Ongeveer de helft zegt er trots op te zijn zich Nederlander te mogen noemen. Het blijkt overigens nog wel verschil te maken of je als Nederlander binnen of buiten onze landsgrenzen woont en om dat oordeel wordt gevraagd. Buiten ons land woonachtig, volgt een hogere score. De behoefte aan identificatie met Nederland, met je wortels, laat zich iets verderaf kennelijk gelden.

Voor minister-president Balkenende, staat het beeld wel ongeveer vast over de waarden die Nederland sterk hebben gemaakt. Hij somde deze enkele weken terug op tijdens de Algemene politieke beschouwingen direct na Prinsjesdag: "oog hebben voor elkaar, respectvol en solidair, dynamiek en ondernemerschap, degelijke overheidsfinanciën, openheid en constructieve samenwerking met andere landen".

Hij noemde ze bepalend voor het vertrouwen dat wij kunnen hebben in ons land en in onszelf. Hij vervolgt: "Nederland is door de eeuwen heen opgebouwd door rijke en arme mensen, door mensen afkomstig uit zeer uiteenlopende regio's, door mensen met eigen gebruiken en culturen en door mensen met verschillende geloofsovertuigingen. In die samenwerking ligt de kracht van Nederland. Onze kracht ligt niet in het ontkennen van verschillen, laat staan in het propageren van tweedelingen. Dat geeft geen antwoord op problemen die mensen in hun dagelijkse leefomgeving ervaren. Onze kracht ligt in de erkenning van de eigenheid van mensen. Onze kracht ligt in het respectvol omgaan met elkaar. Onze kracht ligt in respecteren en handhaven van de rechtsstaat. Daar ligt onze meerwaarde. Dat is wat Nederland sterk maakt."

Vanuit onze geschiedenis

Uit deze analyse blijkt in elk geval een sterke referentie aan onze nationale historie. Terecht, onze identiteit valt slechts te duiden vanuit onze geschiedenis.

Een enkele grondtrek slechts:

* Onze geschiedenis laat grote vasthoudendheid zien in de strijd om onafhankelijkheid. De tirannie – in wat vorm ook – werd verdreven. Een grondtrek in de volksaard is daarna gebleven een sterk geloof in rechtvaardigheid van de eigen zaak. Allergie voor onrecht!

* Iemand als de historicus Van Deursen heeft het grote succes van de Gouden Eeuw toegeschreven aan de (sindsdien spreekwoordelijke) combinatie van de koopman en de dominee. Zij zijn in zijn ogen de dragers van de Nederlandse staat en cultuur geworden.

De dominee brengt het vastomlijnde geloof en het daarop gestoelde vertrouwen van de Calvinisten in, de koopman staat model voor de regenten die hun geld en avontuurlijk georiënteerde, in elk geval ook gedurfde ondernemerschap inbrengen. Afwisselend steken beide disciplines tot de dag van vandaag in de politieke discussie op het nationale en vooral internationale platform hun waarschuwende vingertje omhoog.

* Ons land werd juist tijdens een cruciale fase in de strijd om onafhankelijkheid een toevluchtsoord voor diverse lieden die om lijf en goed de wijk moesten nemen. Religieuze motieven of politieke beweegredenen, de dragers ervan werden gastvrij ontvangen, overigens lang niet altijd zonder aanzien des persoons. Wel drong deze houding tot een verdraagzame opstelling. De voedingsbodem tot een, zeker verhoudingsgewijs, tolerante samenleving.

* Het begrip vrijheid staat hoog genoteerd. De drang tot ongebondenheid, autonomie en zelfbeschikking is manifest, zeker naarmate secularisatie en ontkerkelijking diepere sporen trekt en de geest van de Verlichting doorwerkt.

Onmiskenbaar is de wordingsgeschiedenis van ons land nauw verbonden aan de doorwerking van de Reformatie in ons land. De volgelingen van deze ‘nije leer’, de protestanten, braken met het primaat van de Rooms-katholieke kerk.

We staan met deze enerverende voorgeschiedenis voluit in de joods-christelijke traditie. Deze traditie is voor een belangrijk deel bepalend voor onze nationale identiteit. Het Huis van Oranje dat leiding gaf aan deze ‘opstand’, is dat ook in hoge mate. De joods-christelijke traditie en de verbindende kracht van het Huis van Oranje zijn immers twee, mogelijk zelfs de belangrijkste sporen waarlangs onze natie zich in haar geschiedenis voortbeweegt. Al eeuwenlang zijn bepaalde kanten aan het Nederlandse volkskarakter vernoemd naar de grote reformator Johannes Calvijn, die grote invloed kreeg in ons land. Tot de dag van vandaag begrijpt iedereen wat je bedoelt als wordt gezegd – en dat wordt vaak gezegd, ook in de politiek – dat dit of dat een typisch calvinistisch trekje is aan houding, instelling of gedrag. Men heeft het dan over plichtsbesef, dienstbetoon, offervaardigheid, zuinigheid, rechtlijnigheid en dergelijke. Ongetwijfeld heeft dat met onze identiteit te maken. Voor mij ligt hier zelfs de kern!

Kom je tegenwoordig een stoere en steile calvinist tegen, is het verwijt al gauw dat hij of zij op de zeef van de Verlichting is blijven liggen. Dat vindt men dan een groot gemis. Je moet toch voor jezelf op mogen komen? Individualisering, individualisme, eindigend in egoïsme.

Ikzelf eerst, in het gunstigste geval de ander daarna. Om volwaardig aan de huidige samenleving te kunnen deelnemen, moet je toch op zijn minst wel door de Verlichting zijn heen gekropen. Dat althans, heeft in de ogen van (post-)moderne en seculiere medeburgers in deze multiculturele samenleving het christendom nog wel voor op de islam. Immers, radicalisme en extremisme als uitwassen van orthodoxie worden dan onderkend en zijn zijn gelukkig getemperd.

De incidenten van kleinere en grotere importantie, die kennelijk in verband staan met het multiculturele karakter van onze samenleving, hebben de vraag naar onze identiteit sterk verlevendigd. Politieke moorden vanuit een religieus fanatisme, straatterreur vanuit een superioriteitsgevoel. De botsing van godsdiensten en culturen blijft niet onopgemerkt. Provocaties die zelfs kunnen uitgroeien tot gewelddadigheid werpen velen op hun eigenheid en wortels terug. De min of meer permanente dreiging van terroristische aanslagen doet daar nog een forse schep op. Fundamentele onzekerheid slaat toe, frustreert en ontwricht. De maakbaarheid van de samenleving blijkt een kaartenhuis, de bestendigheid van de verlichte, zelfstandige rationele geest een illusie.

Dat is meer en gaat veel dieper dan het Oranjegevoel rondom prestaties van topsporters. Ook dieper dan het in zichzelf onbestendige en solidariserende groepsgedrag in de wijk die in de ban wordt gehouden door grensverleggende baldadige jongeren, die zich door drugs of alcohol, of door eigenlijk helemaal niets laten “opfokken”. Veiligheid en welbevinden staan op het spel. Men ervaart zich als op zichzelf terug geworpen. Dat is uitermate verwarrend. Men zoekt daarom opnieuw houvast en geborgenheid. Voor velen zijn de klassiek spirituele bronnen door eigen keuzes in het verleden opgedroogd. God was toch dood verklaard? Godsdienst als opium voor het volk afgezworen? Bevrijdend, vrijheid! Nu pas echt leven!

Nooit gedacht toch weer in banden terecht te komen, in de knel te kunnen raken! Vandaar een roep om perspectief, uitzicht en houvast. De roep om religie en identiteit. De behoefte aan identificatie.

Er is nog iets. Dat is de onstuitbare tendens van internationalisering, en niet te vergeten de globalisering. Het binnenland wordt steeds groter (onderdeel van Europese Unie en dat type ontwikkelingen) en het buitenland steeds kleiner (door moderne communicatiemiddelen bijvoorbeeld). Naar het lijkt een onomkeerbaar proces. De globalisering kristalliseert uit in economische aspecten, maar manifesteert zich ook in multi-etniciteit en multi-culturaliteit. Waren deze kwesties voor velen enkele decennia terug inspiratiebron en vooral uitdaging, het problematische daaraan dringt steeds meer op de voorgrond. Materiële en immateriële beleidsruimten blijken schaars, eigenlijk steeds schaarser in ons dichtbevolkte land. Het hemd is dan al gauw nader dan de rok. Naarmate de ander een grotere mond heeft, wordt dat dilemma groter. Bepaalde claims (van Marokkaanse jongeren bijvoorbeeld op straat en wijk) roepen zelfs ergernis op. Begrijpelijk en terecht!

Nieuw élan nodig

De handen moeten uit de mouwen, in de samenleving, in de politiek, om een geloofwaardige tegenkracht te ontwikkelen tegenover normloosheid en decadentie. Werken aan sociale cohesie, gemeenschapszin en verantwoord burgerschap is gemakkelijker gezegd en voorgenomen, dan gedaan. Herbronning, een ethisch reveil, herstel van waarden en normen; het zijn thema's en programma's die bij herhaling in allerlei toonaarden langs komen.

Het is duidelijk: de materie die het hoofd moet worden geboden, is weerbarstig en taai. Er zijn geen

snel werkende recepten, er staan geen blikken oplossingen klaar die alleen nog maar opengetrokken moeten worden. Het onbehagen in onze samenleving over de prestaties van de politiek, het gezag en de daadkracht van de overheid echter, neemt intussen eerder nog toe dan af. Een nieuw élan is dringend nodig!

De cultuursocioloog Gabriël van den Brink stelde onlangs op een CDA-bijeenkomst dat we weer op zoek moeten naar het grote verhaal. Daar hebben burgers weer behoefte aan, omdat dat motiveert en inspireert. Dat heeft natuurlijk alles te maken met onze identiteit. Wie zijn we? Wie en wat willen we zijn? Waar liggen onze wortels en welke betekenis en uitwerking geven we daar concreet aan in onze tijd?

In culturele zin kent ons land in veler oog een te grote diversiteit, zo stelt hij. Er is veel meer verbondenheid nodig aan elkaar en met het grotere geheel. We hebben een publieke moraal nodig. En juist die hebben we volgens hem in de achterliggende jaren aan de wolven gevoerd. Gevolg is dat iedereen het nu zelf maar moet uitzoeken. Gevolg: zoveel hoofden, zoveel zinnen. Elk wat wils. De samenleving is dan een emmer vol met droge korrels zand. Die korrels hebben niets met elkaar, dan alleen dat ze in één en dezelfde emmer zitten. Geen samenhang, geen chemie, geen bezielend verband. Gezamenlijk schragen van een gezamenlijk ervaren identiteit en de daaruit ontspruitende publieke moraal zou grote winst zijn. Maar de diversiteit is te groot, stelt Van den Brink.

Er zijn uitgangspunten en doelstellingen waar we het nog wel over eens kunnen zijn, maar nu de praktijk. Concrete voorbeelden te over. Niemand zal ontkennen dat onze ‘gestreste’ samenleving behoefte heeft aan de zondag als “haven van rust”. Maar de één gaat naar de kerk en de ander naar het strand, of naar de winkel. Hoezeer dat ook haaks staat op een stevige jarenlange traditie, die Winkeltijdenwet moet wel aangepast, gemoderniseerd worden. Ander voorbeeld. Wie durft eigenlijk af te dingen op de beschermwaardigheid van alle geschapen leven? Maar de één is tegen en de ander voor de Wet afbreking zwangerschap die abortus provocatus sanctioneert. De één ziet ruimte voor levensbeëindiging op verzoek en de ander niet. Beide voorbeelden zijn ontleend aan ethisch zwaar geladen thema’s, die het aanzien van ons land in hoge mate bepalen, mede bepalend zijn voor de identiteit.

Bij andere thema's ligt dit minder problematisch. Neem het nuchtere feit dat niemand er nog blind voor is dat er op het punt van moreel besef een grote slag geslagen dient te worden als het gaat om gezagsverhoudingen en omgangsvormen. Het is toch echt de omgekeerde wereld als bijvoorbeeld aan hulpverleners politiebegeleiding moet worden meegegeven om agressie en geweld te voorkomen! Hetzelfde geldt voor ambulancepersoneel en buschauffeurs. We kunnen dan qua identiteit graag voor anker liggen bij een tolerante samenleving, op deze en dergelijke gewraakte punten zijn we veel te toegeeflijk geworden. Een gezaghebbende en geloofwaardige correctie is broodnodig. Dat vindt iedereen. De roep om een overheid die op dit terrein nu door pakt, is luid en duidelijk. Nog een voorbeeld. Schade en overlast door overmatig gebruik van alcohol en drugs. Natuurlijk, eigen verantwoordelijkheid eerst.

En wat betreft de jongeren, ook de ouders moeten niet buiten schot blijven, maar krachtig worden aangesproken op hún verantwoordelijkheid en rol. Daarnaast moeten we veel helderder maken dat we jong en oud in voorkomende gevallen gewoon een maat opleggen en aanpassing afdwingen. Het cultuurtje dat er toch eindeloos genoten en gedronken moet kunnen worden, moeten we echt voorbij.

Beide kwesties, die de nodige schaamte en verlegenheid veroorzaken in onze samenleving, zijn, wie zal het ontkennen, beeldbepalend voor de "uitstraling" van onze samenleving. Zij moeten maar niet tot onze identiteit behoren. Zomin de Nederlander in het buitenland bekend moet staan om het gemak en de ongeremdheid waarmee wordt gevloekt, helaas spreekwoordelijk!, moeten deze kwesties ons als burgers van dit land aan te wrijven zijn. Je wilt daar toch niet bij horen! Dan houden we het maar liever bij de klompen, tulpen en molens.

Integratie

Steeds breder wordt de verandering van het aanzien van onze publieke ruimte als een probleem onderkend. Je hoeft je écht niet uit te leveren aan het grove geschut van enkele stromingen in de landelijke politiek, die daartegen ongezoeten te keer gaan, om in die islamisering van onze samenleving een spanningsvol en kwestieus thema te zien. Volgens mij kunnen de ogen daarvoor niet worden gesloten en dicht blijven. Onzekere burgers worden gevoelig voor populistische politici. Het is

een heel karwei om overtuigend en doeltreffend weerwerk te leveren. Maar dat moet wel, het vormt één van de duidelijkste uitdagingen voor de politiek in de eerstkomende jaren. Anders is er de reële dreiging van het risico op onbestuurbaarheid.

Na Fitna is het debat over deze islamisering welhaast stil gevallen. Hoe begrijpelijk ook, dat is niet goed. De ontwikkelingen gaan namelijk wel door. Islamitische scholen, islamitische feestdagen, polygamie. Bijvoorbeeld dat laatste, kennelijk in de grote steden burgerrechtelijk gedoogde verschijnsel, is toch een niet tegen te spreken inbreuk op ons huwelijksrecht, één van de pijlers onder onze rechtsstaat. In flagrante strijd ook met onze traditie en nationale identiteit. Het onbehagen daarover neemt toe bij diverse burgers, die dat beantwoorden met een mengsel van anti-islam en nationalisme.

In september vorig jaar heeft de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) het rapport Identificatie met Nederland uitgebracht. Daarin wordt geconstateerd dat het integratievraagstuk steeds meer een identiteitsvraagstuk is geworden. Met welk land en met welke cultuur voel je jezelf verbonden? Waarop richt zich jouw loyaliteit? De WRR plaatst vraagtekens bij de wenselijkheid en houdbaarheid van een scherpe definitie als antwoord op de roep om maatschappelijke samenhang te bevorderen en integratie van allochtone minderheden – en op termijn volgens mij ook autochtone minderheden – tot stand te brengen. In deze tijd, waarin de pluriformiteit van de maatschappij eerder toe- dan afneemt, draagt de pretentie van zo'n afgebakende nationale identiteit er volgens de raad juist toe bij dat steeds minder groepen zich hierin zullen herkennen en door laten binden en inspireren. Dat zou een risico van vervreemding binnen onze samenleving opleveren. Men trekt zich er dan mentaal uit terug. Resultaat zou vervolgens kunnen worden dat de democratische rechtsorde aan de laars wordt gelapt. Ultiem geredeneerd, dat wel, maar niet ondenkbeeldig. Het pleidooi gaat dan in de richting van een open identiteitsformule, waardoor wordt erkend dat mensen zowel dankzij gedeelde belangen (functionele identificatie) als gedeelde normen (normatieve identificatie) verbinding maken met elkaar en onderhouden met de samenleving.

Het is en blijft de taak van de overheid om de randvoorwaarden daartoe te scheppen en te onderhouden, deze desnoods te verdedigen, zodat het mogelijk is voor mensen om zich in ons land met haar historie en traditie, gewoonten en gebruiken, rechten en plichten, helemaal thuis te weten.

Het gaat dus om het borgen van kernwaarden en vrijheden van de Nederlandse rechtsstaat en het stellen en handhaven van grenzen.

Betrokkenheid, participatie, verantwoordelijkheid, goed burgerschap. In een herkenbare culturele omgeving. Degenen die zich dreigen af te wenden van onze samenleving, vinden de overheid op hun weg. Dat geldt al zeker als de democratische rechtsorde onvoldoend wordt gerespecteerd. Onverschilligheid is geen optie!

De kernwaarden van onze rechtsstaat zijn: vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit. Zij zijn benoemd door de Commissie Uitdragen Kernwaarden van de rechtsstaat (februari 2008). Tot deze vrijheid behoort de ruimte te denken, te zeggen en te doen wat men wil; tot op de grens dat dit geen inbreuk betekent op de vrijheid van anderen of voor hen een gevaar oplevert. Vrijheid van meningsuiting, godsdienstvrijheid en vrijheid van levensovertuiging. Het zijn vooral deze vrijheden die sterk verbonden zijn met de vorming van onze natie. Alleen, ze werden in die tijd wél heel anders ‘gevuld’ dan nu. De overheid bekende toen kleur! Het ging toen vooral om de mogelijkheid God in vrijheid naar Zijn Woord te dienen. De seculier-liberale invulling van vandaag de dag heeft een andere spits. De regering ziet desondanks in deze begrippen nog altijd, met recht en reden een wezenskenmerk van de Nederlandse samenleving. Eén en ander immers, heeft gezorgd voor duurzame vreedzame verhoudingen, die verschillen – zelfs fundamentele – overbruggen. Zij het dat juist op die functie spanning staat, nu integratie één van onze grootste problemen is.

Culturele herkenningspunten van onze gemeenschappelijke identiteit zijn ons dus meegegeven door de historie van ons land en ook product van een gezamenlijk beeld van de toekomst, van gedeelde ervaringen en verhalen die iedereen kent of dient te kennen en door geeft aan volgende generaties. Kernen zijn de Nederlandse taal, ons koningshuis, burgerschapsrituelen, musea en monumenten. Deze dienen we te koesteren. Samenbindend is bijvoorbeeld ook de eeuwenlang niet aflatende strijd tegen het water. Lijfsbehoud, het houden van droge voeten, land voor water. De aanbevelingen van de Commissie Veerman over een Deltaplan tegen de klimaatverandering en de effecten daarvan op de zeespiegelstijging, kunnen aan deze latente trots een nieuwe impuls geven. Dat zou opnieuw het beeld over de Nederlandse identiteit in het buitenland herbevestigen.

Onrustig bezit

Nationale identiteit: feit of fictie. Voor mij is deze identiteit een feit, maar tegelijk onrustig bezit. Bij dat laatste aspect let ik alleen maar eens op de felheid waarmee 20 jaar geleden linkse groeperingen en nu bepaalde liberalen inhakken op een discussie over normatieve fatsoenskaders rondom de vrijheid van meningsuiting. Als zou die vrijheid tot een recht om te kwetsen kunnen uitgroeien. Verbazingwekkend! Wat voor de een vanzelfsprekend is, is voor de ander betutteling en bevoogding. Dat brengt mij opnieuw en met kracht bij mijn niet op te geven en ondubbelzinnige vereiste. Namelijk dat net als ons geld en onze gewichten geijkt blijven aan onveranderlijke standaarden, net zo onze fundamentele rechten en vrijheden de keur van de universeel van kracht zijnde Bijbelse waarden en normen dienen te dragen. Onder deze voorwaarde alleen, van geijkt te zijn aan deze Gouden Standaard, zal een houdbaar antwoord mogelijk zijn en blijven aan allen die er eerder een fictie in zien. Dan namelijk, krijgen begrippen die in de loop der jaren door liberalen en sociaal-democraten zijn geannexeerd – zoals vrijheid, solidariteit, humaniteit en dergelijke – weer meer lading dan alleen een christelijke echo. Ze krijgen dan de voluit oorspronkelijk christelijke invulling terug. Nationaal, niet nationalistisch, tot in de Europese samenwerking toe.

Mr. G. Groen van Prinsterer die de moord op de gebroeders De Witt afgrijselijk noemt en in zijn Handboek van de Vaderlandse geschiedenis De Witt te goeder trouw noemt, stelt tegelijk vast dat De Witt slachtoffer werd van een conflict tussen regentenstand en prinsgezinden over de organisatie en consequenties van de historische en nationale beginselen. Veel gedetailleerder beschrijven A. en H. Algra in hun kloeke boekwerk over onze vaderlandse geschiedenis “Dispereert niet” de beschamende intriges die tot de moord van de De Witten leidden. Tijd en omstandigheden zijn onvergelijkbaar. De referentie aan onze nationale identiteit stond toen op het spel. Laten wij die niet opnieuw op het spel doen komen, maar doen postvatten in de gewetens van onze burgers.

Hoe dat kan? Door Gods Woord zijn loop te doen hebben, in de school, in de kerk, in het huisgezin, overal. Dan zal, aldus weer Groen van Prinsterer, de ware vrijheid terugkomen, niet de valse die men heden ten dage bedoelt (d.i. al in de 19e eeuw!), de vrijheid van zich onbekommerd en door niets heiligs gebonden te bewegen, gelijk ook de bedoeïene het vermag in de Sahara-woestijn, maar de vrijheid die alleen in gebondenheid aan Gods Woord ontstaat en bestaat.

De Nederlandse identiteit: feit of fictie?

Prof.dr. Willem Frijhoff (Vrije Universiteit, Amsterdam)

Identiteit zonder lidwoord

Hoezo identiteit?

Men hoeft geen kroonprinses van buitenlandse herkomst te zijn om zich vragen te stellen over het hoe en waarom van Nederlandse identiteit. Maar het getuigt beslist van een ruimhartig en wat mij betreft weldadig inzicht in de historische en maatschappelijke realiteit van Nederland als zo'n prinses een vraagteken zet bij het lidwoord dat identiteit in de actuele discussies, tot en met de hoofdtitel van deze dubbellezing, bijna obligaats vergezelt. We vergeven haar dan wel dat wat oubollige cliché van het ene koekje bij de thee.

Mogen we inderdaad wel spreken van 'de' Nederlandse identiteit, als een vaststaand gegeven? Is zo'n specifieke identiteit wel de duurzame eigenschap van de Nederlandse gemeenschap – of van de Nederlandse natie (ook over het verschil tussen natie en gemeenschap valt nog wel een robbertje te vechten)? Is sociale identiteit een vast bakken in de woelige zee van wisselende politieke, geografische en sociale structuren – een nuttige kwaliteit die, zo gauw de Nederlandse staat als hoeder van ons identiteitsbesef er niet meer mocht zijn, de Nederlandse gemeenschap voor afglijden in Europese vaagheid of in een nietszeggende want te globale wereldidentiteit kan behoeden? Is Nederlandse identiteit een harde werkelijkheid, zoals de Trots op Nederland-partij (en nog wat anderen) wil, of is ze per definitie veranderlijk? En waarom hebben we het de laatste tijd toch steeds over identiteit? Is dat slechts een ander woord voor 'volksaard' of 'volkskarakter', dat tot enkele decennia geleden opgeld deed, of is er iets anders aan de hand?

Zeker is dat er over de aard van onze collectieve, sociale identiteit geen eensgezindheid bestaat. Iedereen heeft er wel een oordeel over en weinig oordelen dekken elkaar volledig. Dat is maar goed ook. Identiteit is van ieder en allen. De vraag naar identiteit staat in het hart van ons leven en van ons burgerschap, of dit laatste nu smal, als lokaal of gewestelijk, dan wel breder, als nationaal of Europees, of zelfs globaal, als wereldburgerschap, wordt opgevat.

Wie zich vragen stelt over zijn, haar of onze gezamenlijke identiteit, neemt dus actief deel aan het voortdurende proces van inburgering dat ons maatschappelijk leven is en behoort te blijven, zelfs tot voor de meest honkvast en vanouds gevestigden onder ons.

Als historicus stel ik vervolgens vast dat het debat over identiteit geleidelijk aan het verschuiven is. Van een discussie over de waarden van de historisch gegroeide gemeenschap verglijdt het naar een debat over de rechten en plichten van en in de staat. Die staat heeft wel een oude vorm maar een nieuwe inhoud. De oude federale Republiek, de negentiende-eeuwse natiestaat Nederland en de zich verzuilende samenleving uit de vroege twintigste eeuw met hun vele vormen van soevereiniteit, al dan niet in eigen kring, stonden nog heel ver van de alomtegenwoordige, moreel waakzame, cultureel hyperactieve en in het private leven overal ingrijpende staat die Nederland geworden is.

Die ontwikkeling valt weliswaar overal in Europa te bespeuren, maar Nederland neemt daarbij een bijzondere positie in. Er zijn maar weinig voorbeelden in Europa van landen die zich in – naar historische maatstaven – zo'n hoog tempo van de fundamenteel centrifugale organisatie van het Ancien Régime met haar zeer hoge mate van gewestelijke soevereiniteit en zowel bestuurlijke als culturele versplintering tot een zo intensieve en alomtegenwoordige vorm van centralisme hebben ontwikkeld. Dat is zo grondig gebeurd dat de Nederlanders uit de Gouden Eeuw, en zeker hun bestuurders, zich buitengewoon onwennig zouden voelen in ons hedendaagse land. Ze zouden zich zeker afvragen of ze niet per ongeluk in een Engelssprekend Frankrijk waren terecht gekomen. Ze zouden, kortom, aan hun Nederlandse identiteit gaan twijfelen.

Maar er is nog een tweede reden voor de bijzondere positie van Nederland. Dit is een land met een relatief geringe historische betrokkenheid, zowel in het leven van alledag als in de manier waarop wij met de samenleving omgaan. De visuele rijkdom van onze historische stadsgezichten moet ons daarbij niet op een dwaalspoor brengen, zomin als de thans duidelijk herlevende honger naar historische feiten en verhalen. Veel in dit land komt uit het verleden, doch maar zelden uit een heel ver verleden, en vooral: het verleden is bijna nooit een argument om iets te doen of te bewaren. Het verleden is een ornament, hoogstens een instrument om iets te bereiken, doch maar heel zelden een motief *sui generis*, een dimensie van de werkelijkheid die omwille van haar zelf wordt gekoesterd, omdat de mens een

historisch wezen is, de samenleving historisch is gegroeid, en de toekomst rekening dient te houden met de mogelijkheden die het verleden ons biedt en de grenzen die het oplegt.

Overheid en samenleving beargumenteren hun politieke handelen en maatschappelijke interventies gewoonlijk vanuit het doel en nut erven in het heden, met gebruik van bestuurskundige, sociale, economische, eventueel culturele en esthetische argumenten, niet met een beroep op het eigen recht van historische ontwikkeling. Integendeel, er zijn maar weinig landen waar op alle niveaus de geschiedenis regeringsmaatregelen die volstrekt tegengesteld zijn aan de objectief constateerbare historische ontwikkelingen, en deze ook vaak razend snel weer afbreken, elkaar in zo'n moordend tempo opvolgen als in Nederland; waarin ook zo weinig wordt geleerd van het echech van onbezonnen besluiten die eerder uit de waan van de dag zijn geboren. Geschiedenis is weer in, maar speelt in het openbare leven nauwelijks een rol van betekenis. Moeten we dat betreuren? Jazeker, als we identiteit serieus nemen.

Identiteit en natie

De aard van deze dubbellezing beperkt niet alleen mijn verplichtingen maar ook uw eigen vermogen om nieuwe kennis op te doen. U hebt het al gemerkt, u moet van mij geen systematische uiteenzetting over de kenmerken van Nederlandse identiteit verwachten. Die discussie kan beter naar aanleiding van de andere lezing van de grond komen. Mij gaat het hier als historicus om de manier van benadering. Hoe om te gaan met de collectieve identiteit van een nationale gemeenschap? Vormt dat een probleem, en zo ja, hoe dat op te lossen? Ik ga er dan al aan voorbij dat collectieve identiteit helemaal niet alleen nationaal is en dat ook niet hoeft te zijn. Maar dat is stof voor een volgend verhaal.

Hoe dan ook, eerst een waarschuwing aan het adres van de identiteitsceptici, al die mensen die het hele debat van de laatste jaren zo langzamerhand beu zijn. Jazeker, identiteit doet ertoe. Sterker nog: identiteit *is*, of men het wil of niet. Als sociaal wezen creëert iedere mens zich een identiteit door de interactie met anderen. Zoals de psycholoog D.J. de Levita het indertijd kernachtig heeft geformuleerd, "betekent identiteit de wederkerigheid van wat het individu voelt als zijn plaats in de wereld - en wat de wereld voelt als de plaats van dat individu". Zonder die wisselwerking tussen zelfbeeld en imago komt een mens niet tot zelfverwerkelijking. En die zelfverwerkelijking is het derde punt van de drieslag:

zelfbeeld en imago samen brengen de mens tot een bepaalde vorm van handelen, *agency*, die op haar beurt weer van invloed is op de beeldvorming over en weer. Wie het over identiteit heeft, doet er dus goed aan niet alleen te letten op het beeld maar ook op het gedrag.

Wat voor het individu geldt, is tevens van toepassing op de groep, de gemeenschap of de natie.

Wat een natie is en hoe naties tot stand komen is de laatste decennia onderwerp van veel onderzoek van sociale wetenschappers, politicologen en historici geweest. De Franse godsdienstwetenschapper en intellectueel Ernest Renan (1823-1892) vroeg zich al in 1882 in een kort maar magistraal, invloedrijk en nog steeds heel leesbaar essay af wat een natie precies is (*Qu'est-ce qu'une nation?*). Hij verwierp achtereenvolgens de dynastie, de staatsvorm, het ras, de taal, de religie, de belangengemeenschap en de geografische configuratie (de 'natuurlijke grenzen' van een land) als belangrijkste criterium dat een natie bepaalt, om uit te komen bij de *conscience morale*, het intieme besef bij elkaar te horen, de ultieme vorm van *bonding* gesterkt door gemeenschappelijk ervaren rampen en lijden, in een allen en alles omvattende solidariteit. De natie, stelde hij, is een "plebisciet van elke dag", in het uitdrukkelijk uitgesproken verlangen om de samenleving (neem dit woord vooral heel letterlijk als samenleving) gezamenlijk voort te zetten, dus gericht op de toekomst.

De mooiste en meest aansprekende definitie blijft die van Benedict Anderson, die daar nauw bij aansluit. Hij noemde de natie een *imagined community*, een 'verbeelde gemeenschap'. Naties groeien niet uit objectieve feiten. Al evenmin worden naties beperkt tot een vaste bevolking of een gedeelde geschiedenis. Het zijn contingente vormen of structuren, instituties in de sociologische zin van het woord, die open staan voor derden maar wel een bindend element nodig hebben, een richtinggevend beeld dat door allen kan worden gedeeld en feitelijk ook wordt gedeeld, een *grand narrative* zoals we dat thans noemen, een verhaal over oorsprong, aard en richting van de betrokken samenleving als daadwerkelijk samenhangende gemeenschap. Vandaar het belang van de geschiedenis voor de juiste ontwikkeling van het natiegevoel, maar ook de noodzaak van een helder zicht op de toekomst en een duidelijke verwoording van de collectieve wensen die men zich daarvoor stelt, van de randvoorwaarden die voor een harmonische ontwikkeling moeten zijn gerealiseerd. En daar is weer een volgroeide identiteit voor nodig.

Hoewel er zeker verwrongen identiteiten bestaan, zal elke groep, elke gemeenschap, elke natie streven

naar een vorm van collectieve verbeelding en zelfbesef die haar in staat stelt zich op een zinvolle, ook door anderen herkende en erkende plaats in de grotere gemeenschap te beroepen en in overeenstemming daarmee te handelen. En ze zal dat zelfbesef verwoorden in een passend en begrijpelijk vertoog over haar 'identiteit': "Zó ben ik, niet anders" – al zal dat vertoog in de loop van de tijd telkens weer worden bijgesteld aan de veranderde context en omstandigheden. Idealiter vallen het vertoog van de gemeenschap zelf en dat van de buitenstaanders daarbij samen: dan is de mens, dan is het land pas echt gelukkig. Ook als dat niet zo is, zal het individu of de gemeenschap proberen zich naar het vertoog van de buitenstaander, het externe imago, te schikken, al was het maar om de greep op de buitenwereld niet te verliezen.

Zelfbeelden

Het is verleidelijk hier naar voorbeelden te grijpen die ons collectieve ego strelen, zoals de befaamde Nederlandse tolerantie, onze democratische habitus, ons gelijkheidsstreven, onze vrijheidszin, ons religieus besef, het streven naar onafhankelijkheid, onze openheid naar buiten, of simpelweg nationale exportproducten als het poldermodel of het gedoogbeleid. Dat zijn waarden die we onszelf graag toeschrijven en die de kant van het zelfbeeld van onze identiteit vertegenwoordigen. Het is goed dat die er zijn, want geen gemeenschap kan voortbestaan en gelukkig worden zonder een positief verhaal over zichzelf. Er is op zichzelf niets mis met een welbegrepen trots op Nederland, mits die trots allen insluit en accepteert dat het zelfbeeld wordt gecorrigeerd door het imago dat anderen daarvan hebben, met inbegrip van de underdogs, de gemarginaliseerden en van al wie we uit onze eigen samenleving uitsluiten. Want, vergeten we het niet, een zelfbeeld is altijd het selectieve product van de groep die aan de macht is, en die dekt maar hoogst zelden de samenleving in haar geheel. Hoe dan ook, die als positief gepropageerde waarden vormen wat ik zou willen noemen ons identiteits*besef*. Identiteit zelf is complexer: de definitie daarvan dient ook in aanmerking te nemen hoe anderen ons zien en beoordelen, en hoe wij daarmee omgaan. Identiteit is niet alleen beeld en zelfpropaganda, maar ook zelfverwerkelijking.

In die zin is identiteit nooit alleen maar mooi en poeslief. Ook de in de ogen van derden slechte eigenschappen kunnen een gemeenschap treffend kenmerken, misschien zelfs wel duidelijker dan de meestal positieve die het zelfbeeld sieren. Een misschien wat onverwacht, maar goed en nu ook weer

actueel voorbeeld is dat van de befaamde Hollandse 'botheid', de onverbiddelijke directheid en het gebrek aan goede manieren van de Nederlanders, die zonder omhaal of omwegen en zonder aandacht voor de gesprekspartners recht op hun doel afgaan. Zeker al sinds de late vijftiende eeuw staat botheid overal in Europa bekend als een slechte eigenschap van de Hollanders en geldt ze als een kenmerkende trek van het Nederlandse imago. 'Botte Hollanders' was een scheldwoord, een cliché en een handelsmerk. Dat beeld werd nog versterkt door de welbewuste hardheid van de gereformeerde leer (en onder de katholieken van de jansenistische moraal) in het openbare leven, als antwoord op de laksheid en huichelarij in de toepassing van de regels van de ethiek die men overal elders meende te bespeuren, met name in het altijd veel te nabije Jezuïtië.

Erasmus, die een in heel Europa verspreid schoolboekje met wellevendheidsregels voor kinderen schreef en die we als de Europese vader van de goede manieren mogen beschouwen, verwijst al naar die Hollandse botheid. Een eeuw later worden de Vlaamse vluchtelingen uit Antwerpen en andere cultuursteden uit het gecultiveerde Zuiden ermee geconfronteerd en bespotten ze het in satirische gedichten. Vervolgens lezen we de verwondering over die slechte eigenschap in brieven en dagboeken van buitenlandse kooplieden en studenten, nog later bij de Franse hugenoten en tenslotte bij de napoleontische bezetters. Die eigenschap kwam in het contact met anderen soms goed van pas, omdat ze andere gebreken compenseerde, maar ze had ook haar nadelen in een Europa dat wellevendheid en een soepele omgang langzamerhand tot de gouden standaard van het openbare leven verhief, met inbegrip van het zakenleven.

Onder invloed van de globalisering van de economische betrekkingen maar ook van de stroom van nieuwkomers uit heel verschillende culturen wordt het thema nu in Nederland opnieuw op de agenda gezet. Tegelijk wordt die door buitenstaanders en nieuwkomers unaniem als slecht ervaren eigenschap subtiel aan de internationale normen aangepast. Botheid als kenmerk van Nederlandse identiteit wordt verbaal herijkt en geherwaardeerd (soms ook met een ideologisch of religieus sausje overgoten) als een positieve waarde, een vorm van directheid en betrouwbaarheid, van gebrek aan die hypocrisie en achterbaksheid die de minder botte gemeenschappen elders zou kenmerken, zoals de mediterrane of de door het katholicisme gedomineerde landen. Zelfs de plicht de handdruk, tegen de historische evidentie in, als typisch en enig mogelijk teken van persoonlijk respect in Nederland te beschouwen, hangt in mijn ogen tegen het botte aan. Gedragswetenschappers suggereren nu bovendien allerlei aanpassingen van het

repertoire van woorden, gebaren, handelingen en symbolen die botheid minder bot doen schijnen en de relaties met buitenstaanders acceptabeler, zometer vloeiender maken, zonder dat aan de botheid zelf overigens wordt gesleuteld; dat is immers een identiteitskenmerk waar de Nederlanders zo niet trots op zijn, dan wel zich bij thuis voelen. Botheid is dan ook een schoolvoorbeeld van een dimensie die hun collectieve identiteit als cultuurgemeenschap kenmerkt: positief gewaardeerd naar binnen, negatief van buiten, maar in beide gevallen duidelijk waargenomen, en onder invloed van die interactie langzamerhand bijgesteld..

Dit is maar een simpel voorbeeld van de vaststelling dat de 'identiteit' van de Nederlandse gemeenschap in de gangbare, alledaagse perceptie van dat woord niet zozeer in haar geschiedenis als wel in haar cultuur ligt. Nederland is vanouds geen historiserend land maar veeleer een cultuurland. Van de steden tot en met het landschap en de grenzen van de zee is alles er cultuur, maar dan wel cultuur in de actieve en actualistische, hodiëcentrische zin, op het heden gericht, niet in de sterke cultuurhistorische zin, waarbij het verleden richting en zin geeft aan de cultuur van nu. Wel bloeit de 'cultuurhistorie' thans in Nederland. Maar wat in toenemende mate als zodanig wordt gepromoot hangt veel dichter tegen het cultuurbeleid dan tegen het wetenschappelijk getoetste geschiedverhaal en het historische bewustzijn aan. Naar de gebruikelijke maatstaven van vroeger is het maar zelden een volwaardige vorm van historisch besef.

Veel vaker vormt het een manier om historisch gegroeide gemeenschappen, steden en landschappen zinnig te gebruiken met het nodige respect voor de wording ervan, maar zonder dat die historische dimensie de regels van het gebruik echt stuurt. Wegenbouwers, spoorlijnontwerpers, stedenbouwkundigen en architecten walsen nog steeds probleemloos en onscrupuleus over het historische landschap heen, teruggereparaties naar het verleden tonen vaak een tenenkrommend gebrek aan respect voor het historische traject van de gebouwde ruimte of voor de 'biografie' van een bouwwerk die het tot een unieke getuige van een historische ontwikkeling maakt, en veel historische weken, feesten of maaltijden vormen een beschamende vertoning voor ieder die zich echt in het onderwerp verdiept. Ze geven illusie van verleden, maar blijven volstrekt aan de oppervlakte van het heden, juist omdat de kennis van en de koppeling met een geleefd verleden ontbreekt. Het zijn ervaringen zonder betrokkenheid of emotie.

Van cultuurnatie naar staatsnatie?

De ‘cultuur’ waarover ik hier spreek vat ik, zoals u nu zult begrijpen, niet in enge zin op, als de kunsten, media en wetenschappen die de kern van het cultuurbeleid van de overheid vormen, maar in een brede zin. Het is de manier van zien, denken en handelen die in de gemeenschap zowel gangbaar is als breed geaccepteerd wordt en waarover die gemeenschap tevens een zinvol en beargumenteerd verhaal weet te vertellen. In die zin mogen we stellen dat de Nederlandse gemeenschap lange tijd een *cultuurnatie* is geweest: het nationale besef steunde op de fundamentele eenheid en herkenbaarheid van de cultuur van de gemeenschap die binnen de staatsgrenzen woonde, hoe groot de verschillen daarbinnen ook konden zijn, en vaak inderdaad ook waren. De eenheid over de grenzen van groepen, partijen en regio’s heen manifesteerde zich niet in historische herdenkingen of in de samenhang van de staat maar in het gemeenschapsgevoel van de bevolking zoals dat geïntensiveerd tot uiting kwam in feesten en vieringen. Ze uitte zich niet in een verwijzing naar het verleden maar in de celebratie van het heden: Koninginnedag, het Oranjegevoel, Carnaval, Sinterklaas, de Elfstedentocht, noem maar op, en thans de regelmatig terugkerende voetbalhype, of megafeesten als de afscheidsceremonie voor André Hazes in de ArenA. Identiteit wordt daarin niet beleden maar gevierd, en wel als een waarde van het heden.

Bevrijdingsdag heeft het in Nederland dan ook al heel lang niet meer tot een groot nationaal feestgevoel weten te brengen, en in de praktijk gaat ons alledaags historisch besef niet verder terug dan 1940 of de jeugd van onze grootouders. Er mag verder nog wat boekenwijsheid bestaan over vroeger en wat tegen mythologie aanhangende ideeën over de Gouden Eeuw en de VOC, maar de Bataafse Revolutie, de grondwet of de Verklaring van de rechten van de mens doen hier geen tranen rollen, integendeel, zelfs de regering presteert het regelmatig om daarvoor en voor de stichtingsdata van haar eigen instellingen volstrekt verkeerde data te noemen en zowel de Bataafse Republiek als het eerste koninkrijk, dat van Lodewijk Napoleon, in haar historische publicaties te vergeten, als ze uit misplaatst respect voor het regerende koningshuis al niet worden verzwegen. *Independence Day*, Onafhankelijkheidsdag, voor ons dus 1648 of 1813, zal hier ook nooit met zoveel emotie en betrokkenheid worden gevierd als in de Verenigde Staten de 4^e juli 1776. Voor zover dat thans duidelijk is, zullen de ambities van het Nationaal Historisch Museum in Arnhem, waar geschiedenis in eigentijdse vorm en met eigentijdse middelen zal worden gerepresenteerd, dan ook wezenlijk

verschillen van die van het Independence Center van Philadelphia, of de reeks Nationale Musea op de Mall in Washington, waar de historische natie niet alleen wordt onderwezen maar letterlijk gevierd, gecelebreerd en gecanoniseerd, met de oorspronkelijke teksten voor ogen, die vervolgens in eindeloze hoeveelheden facsimile's worden verspreid als kostbare relieken van de natie. Wie koestert in Nederland vol emotie een exemplaar van grondwet of troonrede?

Maar als ik het goed zie vindt sinds enige tijd een verschuiving in het denken over de natie plaats. De cultuurnatie maakt in de beschouwingen van vriend en vijand thans geleidelijk plaats voor wat de historici met een weinig fraai maar duidelijk woord gemakshalve de *staatsnatie* noemen. Dat verwijst naar een natiegevoel, reëel dan wel gewenst, dat niet meer zozeer op de culturele eenheid van de natie stoelt als wel op de behoeften, wensen en grenzen van de formele staat, de overheid en de belanghebbende partijen daarachter, en dat dus veel meer door de eisen, verlangens en wensdromen van de politiek en de politici wordt gemodelleerd. Als die indruk juist is – en gezien de evidente teruggang van het idee van Europa als onze potentiële cultuurnatie en de terugkeer naar het ouderwetse, beperkte natiebegriff van de negentiende-eeuwse Europese staten vrees ik dat dit zo is – zou Nederland zich daarmee langzaam maar zeker achteraan de lange en oude rij grote Europese staatsnaties scharen. Het zou dan zijn culturele eigenheid prijsgeven ten gunste van een in Europa veel gangbaarder vorm van natiebesef waarbij niet de gemeenschap maar de staat de vorm, de grenzen en de betekenis van nationale identiteit bepaalt, en, belangrijkste punt, waarbij nationale identiteit tegelijk 'de' nationale identiteit wordt: want er is maar één staatsnatie tegelijk.

Identiteit fixeren

Die nationale identiteit neemt dan tegelijk de plaats in van het complexe stelsel van gewestelijke, religieuze en sociale deelidentiteiten dat de Nederlanders nog in een recent verleden kenmerkte: sociale identiteit, religieuze identiteit, politieke identiteit, Europees identiteitsgevoel over de grenzen heen, talenkennis als voorwaarde voor meervoudige identiteit in binnen- en buitenland, reislust en openheid voor de intellectuele, culturele en wetenschappelijke productie van een breed gamma van buitenlandse partners zonder fixatie op de dominante politieke macht van het moment, enzovoorts. Meer dan in de meeste andere Europese landen gaf juist die complexe configuratie van deelidentiteiten

de Nederlanders zo'n hecht gemeenschapsgevoel omdat hun collectieve identiteit toen sterk in persoonlijke betrokkenheid bij een groep of gemeenschap verankerd lag.

De voortekenen van die ontwikkeling bedriegen niet. De nadruk op inburgering bijvoorbeeld, dat wil zeggen aanpassing aan de nationale norm; de jarenlange, vaak systematische stigmatisering van immigranten als allochtonen, nieuwkomers of asielzoekers, steeds in functie van het nationaliteitscriterium; de voortdurende, steeds maar weer herhaalde of als wenselijk voorgestelde inperking van de regels voor naturalisatie en nationaal toebehoren, zoveel mogelijk met uitsluiting van meervoudige nationaliteiten, zelfs indien het om perfect geïntegreerde en jarenlang met Nederlanders gehuwde inwoners van buitenlandse herkomst gaat. In de vernieuwde staatsnatie is niet de aloude 'volksaad', de *Dutchness*, dat wil zeggen het door de geschiedenis heen uit allerlei vormen van inbreng van onderop in de samenleving gevormd conglomeraat van cultuurelementen dat iemand tot een herkenbare Nederlander maakt, bepalend voor identiteit, maar burgerschap, dat wil zeggen de conformiteit aan de eisen van de politieke gemeenschap. Vandaar ook de verheugde wens tot integratie, liefst via een committerend staatsritueel, of van accommodatie van de nieuwkomers in een voorgegeven en voorgevormde cultuur, in tegenstelling tot de participerende houding die Nederland in vroegere eeuwen ten aanzien van immigranten placht aan te nemen. Die is bijvoorbeeld bepalend geworden voor de cultuur van de Gouden Eeuw die nu weer als zo'n typisch Nederlands ijkpunt geldt maar die, met inbegrip van de religie, veel meer dan nu voor wenselijk zou worden gehouden te danken heeft aan de inwijkelingen uit het buitenland, uit het Zuiden, het Oosten en het Noorden.

We zien die ontwikkeling ook terug in de groeiende onzekerheid over nationale identiteit zelf, die onder andere tot het initiatief voor de lezingen en discussie van hedenavond heeft geleid. Niet zelden speelt zo'n discussie zich geheel af binnen de als vanzelfsprekend beschouwde grenzen van de negentiende-eeuwse natiestaat en van haar belangrijkste sociale en culturele kenmerken – een staat gedomineerd door de historisch gegroeide blanke elites van christelijke, humanistische of liberale snit, met hun kenmerkende waardepatroon en de voor hun groep typerende handelingsnormen. Toch zijn die grenzen zich op allerlei andere terreinen al langere tijd aan het oplossen. De Raad van Europa heeft zelf al in jaren zestig jaren stappen gezet voor de identificatie van een 'Europese cultuur' en in de jaren zeventig voor een nadere definitie van de 'Europese identiteit'. Die lijken nu echter weer stilzwijgend te worden weggemoffeld.

Tegenover die onzekerheid over wie en wat wij zijn, plaatst de staat met zijn wetgevende en uitvoerende macht allerlei vormen van actieve bemoeienis met onze nationale identiteit. Ze pontificeert over de interpretatie van de geschiedenis en haar gevolgen, van dekolonisatie, Holocaust, slavernijverleden en oorlogsherdenking tot en met de beoordeling van oorlogsclaims en de verplichte erkenning van allerlei vormen van historisch recht en onrecht aan bijzondere groepen binnen of buiten onze samenleving aangedaan. En, *last but not least*, ze ontwerpt pogingen om gemeenschappelijke eisen voor het geschiedenisonderwijs vast te stellen die veel verder gaan dan didactische voorwaarden maar de inhoud zelf betreffen: de tien perioden, de verschillende tijdbalken en andere kapstokken – goed op zichzelf, zo lang men maar beseft dat het keuzen blijven die steeds weer opnieuw verantwoord moeten worden en de rol van de staat hierin niet verabsoluteert.

In afwachting van het Nationaal Historisch Museum ligt het hoogtepunt van die ontwikkeling natuurlijk in de canon, ogenschijnlijk een onschuldige didactische operatie, maar in werkelijkheid een gekleurd keurslijf voor de interpretatie van de geschiedenis van onze gemeenschap. Wat mij betreft moet zo'n door de overheid voorgeschreven canon, welke ook, principieel met wantrouwen worden bekeken. De Rotterdamse hoogleraar Maria Grever brandmerkte die bemoeizucht onlangs als "geschiedenis per decreet". In oudere staatsnaties als Frankrijk en Engeland neemt ze soms overigens nog veel groteskere vormen aan, zonodig met een beroep op *l'exception française* (Frankrijk als uitzondering in Europa, dus weer uitdrukkelijk binnen een vertoog over identiteit) of de specifieke eisen van het historisch insulaire Groot-Brittannië met haar *Britishness*. Zulke operaties grijpen niet alleen op een voorheen ongehoorde wijze in het proces van kennisproductie in, maar moeten ook als een vorm van indoctrinatie worden beschouwd waarvan de mogelijke gevolgen voor het Nederlandse identiteitsbesef nog helemaal niet in kaart zijn gebracht. Daar waar er reeds langer mee wordt gewerkt, leiden ze onmiskenbaar tot een herleving van nationalisme, ongewenste groepsvorming binnen de natie en een naar binnen gekeerde blik. Wie wel eens naar Engelse of Franse televisiezenders kijkt, zal begrijpen wat ik bedoel.

De inperking van identiteit tot de 'staatsnatie', verdient om meerdere redenen kritisch te worden benaderd. Vanwege het begrip identiteit zelf, vanwege de manier waarop de Nederlandse identiteit gewoonlijk wordt beschreven, en omwille van wat we ermee willen bereiken: namelijk een samenleving voor de toekomst bouwen. De geschiedenis kent geen definitieve verworvenheden en er

bestaat dus geen vastomlijnde identiteit. Zowel ons individuele als ons collectieve leven draagt een wezenlijk selectief karakter. Wij zijn vrije mensen die in een gemeenschap leven en die gemeenschap op de best mogelijke wijze vorm kunnen geven door onze eerdere keuzen steeds weer kritisch te bezien en waar nodig bij te stellen, eventueel zelfs volstrekt nieuwe keuzen te maken.

De vrijheid van de toekomst

Onze voorouders, waarop nu zo vaak een beroep wordt gedaan als was hun identiteit van alle eeuwigheid gegeven, hebben dat goed begrepen toen zij in de jaren na 1572 radicaal met de heersende politieke en religieuze macht braken en hun samenleving dubbel vernieuwden. Met de federale Republiek van de zeven soevereine Provinciën riep zij een ongehoorde en, in de context van groei van de absolute monarchieën overal in Europa, ook tegendraadse vorm van politiek bestuur in het leven, omdat die hun het beste paste. En ze veranderden de heersende religie, maar waarborgden tegelijk de vrijheid van denken, de gewetensvrijheid, ook weer absoluut tegen de heersende geest in. Daarmee legden ze het fundament voor een onverwachte geestesbloei die de Republiek bijna twee eeuwen lang tot het middelpunt van denkend Europa maakte. Het geheim van die bloei was heel simpel: die Nederlanders zochten hun trots en hun identiteit niet in het verleden en ze waren nog niet geobsedeerd door hun erfgoed. Maar vanuit heldere, mede door hun historische verbeelding geïnspireerde beelden van wat zij met hun samenleving wilden – denken we aan de metaforen van Neêrlands Israel, Gods uitverkoren Natie, aan de Bataafse mythe, of aan het ideaal van eenheid in verscheidenheid zoals verwoord in de leus van de Republiek *Concordia res parvae crescunt* (Eendracht maakt macht) – werkten ze met vallen en opstaan, en natuurlijk binnen de grenzen van wat toen voor mogelijk en geloofwaardig werd gehouden, aan een betere toekomst voor allen.

Ook aan ons collectieve leven moet steeds weer opnieuw een gestalte worden gegeven waarin de nieuwkomers zo goed als de volgende generaties zich kunnen vinden. Identiteit ligt dus niet vast, noch historisch noch maatschappelijk. Identiteit heeft geen lidwoord. Om terug te keren tot de vraag uit de hoofdtitel van deze dubbellezing: “de” Nederlandse identiteit is geen feit, maar eigenlijk ook geen fictie. Ze steunt op een naar het resultaat specifieke, maar in oorsprong contingente, zij het niet zonder meer toevallige doch desondanks wel selectieve vorm van identiteitsbesef. Dat besef is ontstaan in een bijzondere context en kan zolang duren als die ons zinvol lijkt en we in dat zelfbeeld blijven geloven.

De context heeft alles te maken met het krachtenveld dat de Nederlandse samenleving doortrekt, en dus met machtsrelaties: wat identiteit in de publieke ruimte is, wordt grotendeels bepaald door degenen die de macht over het publieke woord hebben en in staat zijn bepaalde waarden of groepen personen in de definitie te doen insluiten en andere uit te sluiten. Identiteit is altijd een kwestie van selectie. Daarom is ze nog niet zonder meer te veroordelen, maar selectie steunt wel op criteria die regelmatig moeten worden herijkt, als ze al niet willekeurig of ondoordacht blijken.

De fictie betreft dus niet de identiteit zelf, want dat woord is als zodanig waardeneutraal, maar ze betreft het lidwoord. Ook voor ons schijnbaar dominante, als vanzelf sprekende beelden van nationale identiteit – zoals dat van de protestantse natie, de democratisch-tolerante samenleving, de Verlichting of de verzuiling, de intens burgerlijke volksgemeenschap die Johan Huizinga in zijn geschiedbeeld van Nederland voor ogen had, of het koopman-dominee-model – zijn vanuit een specifiek gezichtspunt ongetwijfeld allemaal geldig. Doch dat is steeds maar één gezichtspunt. Zo gauw we daarbuiten gaan staan en een andere gezichtshoek hanteren, verandert het zelfbeeld en daarmee de identiteit. Mijn pleidooi van vanavond is om bij die gezichtshoek resoluut naar de toekomst te kijken. Onze identiteit is de manier waarop wij onze toekomst wensen te zien en vorm wensen te geven, niet het onherroepelijke keurslijf van hoe wij vanuit het verleden zouden zijn geworden. Baas in eigen land, maar ook in onze eigen tijd, en meester over onze toekomst.